

ABDULLA QODIRIYNING “O‘TKAN KUNLAR” ROMANI TAHLILI

Ibrohimova Ozoda

Abdulxorisova Sayyora

Farg‘ona davlat universiteti

3-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqola o‘zbek romanchiligi asoschisi Abdulla Qodiriyning ilk romani, fojiviy sevgi qissasi, asarda aks etgan milliylik va vatanparvarlik g‘oyalari yoritilgan.*

Kalit so‘zlar: *Milliylik, o‘zbek romanchiligi, o‘ziga xoslik, Otabek, Kumush, Zaynab, Yusufbek hoji, O‘zbek oyim.*

Yaxshi kitob o‘z sir-asrorini bir o‘qishda fosh qilmaydi. Uni takror o‘qiganing sayin tushunib borasan. Siz kitob o‘qir ekansiz, beixtiyor undagi voqea-hodisalar ichida yashaysiz. O‘zingizga yoqqandi qahramon bilan birga qayg‘urasiz, kulasiz unga hamdard bo‘lasiz. Bu albatta kitobda sodir bo‘layotgan voqealarni, xayolan o‘sha manzilni tasavvur qilasiz, qahramonni ko‘z oldingizda gavdalantirasiz. Bu – tasavvur kengayishiga, fikrlashga o‘rgatadi. Xilma-xil fe‘l atvorlar, turli taqdirlar sizni o‘z domiga tortib, o‘yga to‘ldiradi. Mana shunday inson qalbiga yorug‘lik nurini sochuvchi asarlardan biri Abdulla Qodiriyning "O‘tkan kunlar" asari hisoblanadi. Bu romanni har bir kitobxon o‘qir ekan Maksim Gorkiy ta‘biri bilan aytganda: "O‘zimdagi barcha yaxshi fazilatlar uchun kitobdan minnatdorman" degan xulisaga keladi.

"O‘tkan kunlar" Abdulla Qodiriyning bosh asaridir. Yozuvchi asar mavzusini bejizga o‘tkan kunlardan olmagan. Chunki buguni mustahkam, ertasi porloq bo‘lishini istagan har bir xalq o‘tmishini yaxshi bilishi kerak. Bu xususda Abdulla Qodiriy romanning so‘zboshisida shunday deydi: "Moziyg‘a qaytib ish ko‘rish xayrlik, deydilar. Shunga ko‘ra mavzu‘ni moziydan, yaqin o‘tkan kunlardan, tari-ximizning eng kirlik, qora kunlari bo‘lg‘an keyingi "xon zamonlari" dan belguladim".

Abdulla Qodiriy g‘oyat fozil va olim odam bo‘lgan. U adabiyot tarixini ham, Sharq va G‘arb adabiyotini ham, o‘zbek tilining sir-asrorlarini ham yaxshi bilgan. "O‘tkan kunlar" ning jozibador tili bu fikrning isbotidir.

O‘tkan kunlar, ba‘zi manbalarda "O‘tgan kunlar" – o‘zbek yozuvchisi Abdulla Qodiriy qalamiga mansub o‘zbek adabiyotidagi birinchi roman. 1969-yil "O‘zbekfilm" kinostudiyasida ushbu roman asosida "O‘tgan kunlar" nomli film suratga olingan. Adib romanni yozishda arab yozuvchisi Jurji Zaydon asarlaridan ilhomlangan deya takidlangan. Roman 1920-yillar boshida yozilgan bo‘lib, 1922-yil ilk bor "Inqilob" jurnalida chop etilgan va 1926-yilda alohida kitob holida chiqarilgan.

“O’tkan kunlar” romanining qachon yozib tugatilgani, matbuotda e’lon qilinishi haqidagi ma’lumotlarda biroz chalkashliklar bor. Ammo adib ijodi yuzasidan chuqurroq ish olib borgan tadqiqotchilar keltirgan ma’lumotlarga ko’ra, Abdulla Qodiriy 1917–1918-yillardan boshlab “O’tkan kunlar” romani uchun material yig’ishga kirishdi. 1922-yilda birinchi o’zbek romanining ilk boblari “Inqilob” jurnalida chop etila boshladi. O’sha yillardayoq asar qo’lma-qo’l bo’lib, o’quvchilar asarning navbatdagi boblarni chiqishini intiq bo’lib kutishgan.

Barchamizga ma’lumki, u davrlarda zamon ancha notinch edi. Shu sababli jurnal muntazam chop etilmagan. Ma’lumotlarni o’rganib chiqsak, faqatgina 1922-yilning o’zida “Inqilob” jurnali ma’muriyati bir necha marta almashganini ko’rishimiz mumkin. Bu holat esa roman taqdiriga ham anchayin salbiy ta’sir qildi, hatto asardagi so’zlarda original holatdan uzoqlashishlarni ko’rishimiz mumkin. Romanning birinchi bo’limi ilk bor 1925-yilda nashr qilingan bo’lsa, 1926-yilda ayrim xatoliklar tuzatilib qayta nashrdan chiqdi.

Ko’p hollarda shunday bo’ladiki, birinchi o’qiganingizda asardan juda ko’p ma’lumot olasiz-u, xursand bo’lasiz. Vaqt o’tgach, bu asarda ko’tarilgan mavzular dolzarbligi, yangi-yangi bahslar va turli davrlarda turlicha xulosalar paydo bo’ladi. “O’tkan kunlar”ning badiiy qiymati shundaki, bu roman har gal o’qilganida yangi ma’no nozikliklari ko’riladi. O’z davrida asar keng omma tomonidan o’ta “tashnalik” bilan talashib-tortishib o’qilganining sababi ham shunda.

Otabek 24 yoshda, Toshkentlik Yusufbek hoji va O’zbek oyimning ko’z nuri, yagona farzandi. Marg’ilon go’zali Kumush esa 17-18 yoshlarda Mirzakarim qutidor va Oftob oyimlarning yolg’iz farzandi. Savdogarlik bilan shug’ullanuvchi Otabek Marg’ilonda Mirzakarim qutidorning tashqi hovlisidan o’tgan ariqdan tahorat uchun suv olayotib, tasodifan Kumushga ko’zi tushadi. Kumush ham Otabekni ko’radi. Nigohlar bir-biriga to’qnashgan chog’da ikkala qalbdam ham ishq otashi alanganadi. Asardagi ushbu voqea tasviri o’qilar ekan, yozuvchi o’zbek ayolining ibo-hayosini mahorat bilan aks ettirganini ko’rishimiz mumkin: "Otabek do’kondorning ko’rsatishicha qutidorning tashqarisig’a kirdi. Shu vaqt tasodufan nima yumish bilandir mehmonxonadan chiqib kelguchi farishtaga ko’zi tushdi. Kumush ham ariq yoqasig’a kelib to’xtag’an chingilin yigitka beixtiyor qarab qoldi. Ixtiyoriy emas, g’ayri ixtiyoriy ikkisi ham bir-birisidan bir muncha vaqt ko’z ololmadilar. Oxirda Kumush nimadandir cho’chig’andek bo’ldi, yengilgina bir harakat bilan o’zini ichkari yo’lak tomong’a burdi. Bu burilishdan uning orqa-o’ngini tutib yotqan qirq kokillari to’lqinlandilar. Kumush ichkariga qarab chopar ekan, yo’l ustidan ariq-bo’yida qotib turg’an yigitka yana bir qarab qo’ydi va bu qarashda unga yengilgina bir tabassum ham hadya qildi..."²³

²³ Abdulla Qodiriy "Otkan kunlar" "Navròz" nashriyoti 2019. 62-bet.

Otabek ham Kumush ham juda parishon bo'lib yuradi, ular hali bir-birini tanimas edi. Otabekning yonida doimo u bilan birga yurgan, uning “ma’naviy otasi” Hasanali bu parishonlikning tagiga etadi va Otabek nomidan Ziyo shohichi bilan birga qutidornikiga sovchilikka otlanadi. “Kiroyi kuyovning shunday bo'lsa” deb havaslanib yurgan Mirzakarim qutidor qizini Toshkentga yubormaslik sharti bilan rozilik beradi. Kuyovning kim ekanidan Kumush hali xabarsiz, ko'nglidagi xufiyona ishqidan azob chekardi.

To'y bo'ladi va Kumush o'sha kuni kuyovning o'zi ariq bo'yida ko'rib qolgan yigit, qalbining sohibi ekanini biladi. Yozuvchi sujet oqimi bilan o'sha davrdagi o'ta murakkab tarixiy davrni ham qadam-baqadam hikoya qilib boradi. Mahalliy hokimliklar bir-biri bilan nizoda, to'qnashuvlarda qipchoq va qora choponlar bir-birini ayovsiz qirayotgan bir vaziyat edi.

Yagona o'g'li Otabekning marg'ilonlik qiz Kumushga uylanganini va uning ustiga kelinining ota-onasi qizini Toshkentga yubormasligidan xabar topgan O'zbek oyimning fig'oni falakka chiqadi va o'g'lini ikkinchi marta uylantirish uchun Toshkentdan kelin qidirib, Otabekning rizoligisiz qiz tarafga va'da ham beradi. Ota-ona orzusiga qarshi chiqolmagan Otabek Olim ponsadboshining qizi Zaynabga uylanishga majbur bo'ladi.

Otabek Toshkentda yurgan kezlari Kumushga oldindan ko'z olaytirib yurgan Homid xotinboz hiyla uyushtirib, Otabekning nomidan Kumushga soxta taloq xati yozadi. Bundan bexabar Marg'ilonga qaynotasining uyiga kelgan Otabekni Mirzakarim qutidor haydab yuboradi. Holatga tushunmasdan Otabek ham qaynotasidan qattiq ranjiydi. Oradan ancha oylar o'tadi, Otabek Marg'ilonga bir necha marta kelib usta Alimnikida tunab qolaveradi.

Shunday kunlardan birida Otabek bexosdan Homid va bir guruh razil kimsalar tomonidan o'ziga uyushtirilgan hiyladan xabar topadi. Bundan tashqari, Homidning yana bir qabih niyatini ham oldindan bilib qoladi va bir o'zi uch kishiga qarshi kurashib, Homidning Kumushni olib qochish rejasini yo'qqa chiqaradi. Bo'lib o'tganlardan hayron qolgan Mizakarim qutidor va oilasi Otabekning oldiga, Toshkentga, yo'l olishadi. Kumush va Zaynabning kundoshlik hayoti boshlanadi.

Zaynabning qizg'anishlari, Kumushning ilmoqli gaplari, tortishib qolgan kundoshlarga Yusufbek hojidan chiroyli murosa shakllari fonida kunlar o'tadi. Kumush farzand kutayotgan edi va oy-kuni yetib ko'zi yorigan kuni kundoshi Zaynab unga opasi Xushro'y bibining undovi bilan atalaga zahar qo'shib beradi. Kumush bu yorug' olamni tark etadi. Sevgisidan qolgan yagona Yodgori bilan Otabek Zaynabni taloq qilib, bosh olib Marg'ilonga ketadi. Bo'lib o'tganlardan ta'sirlangan Zaynab aqlidan ayriladi.

Asar so'nggida esa vatanni himoya qilishga otlangan Otabekning janglardan birida vafot etgani aytiladi.

Romanda o'quvchini hayajonga soluvchi holat, albatta, Otabek va Kumush sevgisi. Bir ko'rishda bir-biriga xufiyona oshiq bo'lishi ortidan o'quvchida ham ajib hayajon

shakllana boradi. Tanimagan yigitga uzatilayotgan Kumush bilan birga iztirob cheksa, xayolidagi u go‘zalning nigohlaridan o‘t kabi yongan Otabek bilan birga yonadi. Va nihoyat to‘y oqshomi Otabek va Kumush ko‘rishgan onda kuyovning Otabek ekanidan bexabar Kumushning ma‘yus ko‘zlari birdan porlab “Siz o‘shami?” deb so‘rashi o‘quvchini ham kuchli hislar ummonida suzishga undaydi. Shu o‘rinda asardagi ushbu mashhur dialogni o‘zbekona muhabbatning ramziga aylangan jumlar desam to‘g‘ri bo‘ladi.

Adib Otabek obrazida o‘zining yangicha fikrlarini ilgari surgan. Otabek savdogar va o‘zi borgan o‘lkalar va o‘z yurtidagi iqtisodiy holatlar yuzasidan sog‘lom qiyosiy fikrlar bildiradi. Bundan tashqari, Ziyo shohichining uyida bo‘lib o‘tgan suhbatda o‘zining uylanish masalasi fonida o‘sha davr oilalarida xotin-qizlarga nisbatan mavjud bo‘lgan nosog‘lom muhit haqida tanqidiy qarashlarini aytib o‘tadi.

Bundan tashqari, asarda unga shunday ta‘rif beriladi. “Yusufbek hojining qiziq bir tabiatı bor: xotini bilangina emas, umuman uy ichisi bilan har qanday masala ustida bo‘lsa bo‘lsin, uzoq so‘zlashib o‘tirmaydur... Hoji bir necha vaqt so‘zlag‘uvchini o‘z og‘zig‘a tikiltirib o‘turg‘andan so‘ng, agar ma‘qul tushsa “xo‘p” deydir, gapka tushunmagan bo‘lsa “xo‘sh” deydir, noma‘qul bo‘lsa “durust emas” deydir va juda ham o‘zig‘a noma‘qul bo‘lsa bir iljayib qo‘yish bilan kifoyalani boshqarib mundan boshqa so‘z aytmaydir va aytsa ham uch-to‘rt kalimadan nariga oshmaydir”²⁴.

Ushbu ta‘rifdan ham Yusufbek hojining naqadar mulohazali, o‘ziga xos ma‘naviy salobatga ega obraz desam o‘rinli bo‘ladi. Davlatchilik boshqaruvi va davr ijtimoiy muhitiga munosabatida ham Yusufbek hoji obrazining mukammalligiga guvoh bo‘lamiz. Adib davlat boshqaruvi haqidagi tanqidlari va noroziliklarini hoji obrazi misolida yetkizib bergan.

“O‘tkan kunlar” romanida xalq, millat turmushi manzaralarini, milliy urf-odatlarini, millat vakillariga xos xususiyatlarni jonli, hayotiy ifodalash, asarning ruhida, ichki mazmunida so‘zlash tarzida milliylikning namoyon bo‘lishi milliy ruhning yanada ta‘sirchan ifodalanishiga xizmat qilgan. Romandan olingan ushbu parchada esa o‘zbek qizlariga xos bo‘lgan milliylik aks etgan: “Oftob oyimning shu yo‘sun chaqirishi uch-to‘rt qaytalab bo‘lsa-da, Kumush eshitmaganga solinib arzimagan narsalar bilan shug‘ullang‘an bo‘lib chiqqa bermadi. Otabekning yuzidagi o‘ychanliqqa razm qo‘yg‘an sayin Oftob oyimning haligi shubhasi ulg‘aya bordi, kuyavning ko‘zini shamg‘alat qilib qizining oldig‘a kirdi va shivirlab Kumushni urisha boshladi: «Esingni yedingmi qizim, ering sani deb Toshkand degan shahardan kelsayu, san kim keldi deb oldig‘a chiqmasang. Tur, chiqib so‘rash, arazlab ketib qolsa nima qilasan?» Oftob oyimning bu keyingi so‘zi chindan ham Kumushni o‘ylatib qo‘ydi: «...Ketib qolsa nima qilaman?»²⁵ degan jumlaning ko‘nglidan kechirdi-da, onasidan ilgariroq go‘yoki, ayvon toqchasidan

²⁴ Abdulla Qodiriy "Otkan kunlar" "Navròz" nashriyoti 2019. 132-bet.

²⁵ Abdulla Qodiriy "Otkan kunlar" "Navròz" nashriyoti 2019. 142-bet.

bir narsa oladigʻandek boʻlib, oʻziga termulib turgʻan Otabekka yer ostidan sekingina bir kulib boqdi va toqchadagʻi keraksiz boʻlgʻan bir piyolani olib, yana uyga kirib ketdi. Oʻzbek oyimning sihirchi-joduchi deb qargʻashi ham hikmatsiz bir gap emas. Kumushbibining bu kulib qarashi Otabekka ajib bir inqilob yasagʻan edi. Undagi oniy bu oʻzgarish juda qiziq va sira ishonmasliq edi. Ul bu yer tegidan bir kulib boqish taʻsiri bilan ustidagi togʻdek bosib yotqan «orzu»ni agʻdarib solgʻan va qushdek yengil tortqan edi.

Uning oniy bu oʻzgarishi shundan iborat edi: «Ularning orzu va rizoliqlari, bu rizoliq sharofati bilan topiladigʻan savob, yurtning yuqori-quyi gaplari — barchasi ham Kumushning yolgʻiz shu birgina kulib qarashi oldidan oʻtabersin!"

Shuningdek, romanning maʼno-mundarija doirasi keng.

Unda ijtimoiy-siyosiy, maʼnaviy-axloqiy muammolar badiiy mahorat bilan qalamga olingan. Biroq ular orasida eng muhimi, yurtning, millatning taqdiri, mustaqilligi masalasidir. Buning isboti sifatida Yusufbek hojining ushbu jummalarni keltirishimiz mumkin.

Bularning bari davr jaholatidan dalolat bermoqda. Yozuvchining asosiy maqsadlaridan biri ham jaholat va uning salbiy oqibatlarini koʻrsatib berish edi.

Ushbu romanni oʻqib, taʼsirlanib, undagi qahramonlar yonida oʻzimni his qilgan damlarda quyidagi misralarni qogʻozga tushirdim.

OʻZBEK OYIM NIDOSI

Men bolamni o'zim bilmas o'tga soldim,
O't qaladim, yondirdim-u, yolg'iz qoldim.
Andilikni asli o'zim qildim bilmay,
Endi qayon giryon bo'lay, boshim qo'yay.
Ajratmadim savobimni, gunohimni,
Hayqiriqlar bosolmaydi bu ohimni,
Jodilarda choptiribman panohimni,
Endi qayon giryon bo'lay, boshim qo'yay.
Ikki qizning xayollarin to'zitibman,
O'g'lonimning taqdirini bo'zitibman,
Hatto yorim nigohini bezitibman,
Endi qayon giryon bo'lay, boshim qo'yay.
Zaynabjonim, Kumushjonim kechir meni
Otabegim baxtsiz qildim, menman andi,
Hayot bozor, o'zi o'lchar shavqat qilmay,
Endi qayon giryon bo'lay, boshim qo'yay.

ADABIYOTLAR:

1. Qodiriy A. O'tkan kunlar. Tanlangan asarlar. –T.: Sharq, 2014.
2. Abdulla Qodiriy zamondoshlari xotirasida. –T.: Adabiyot va san'at, 1986
3. Abdurahmonova M. Abdulla Qodiriyning psixologik tasvirlash mahorati. –T.: Fan, 1977.
4. Maxmidjonov, S. (2023). O'ZBEK ADABIYOTIDA ZIYOLI OBRAZINING GENEZISI. *Zamonaviy ilm-fan va tadqiqotlar*, 2(6), 1231-1235.
5. Maxmidjonov, S. D. O. G. L. (2023). O 'ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGIDA BADIY OBRAZ MASALASINING QIYOSIY TALQINI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(6), 520-524.
6. Maxmidjonov, Shoxruxbek Dilshod O'G'Li (2023). O'ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGIDA BADIY OBRAZ MASALASINING QIYOSIY TALQINI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3 (6), 520-524.
7. Maxmidjonov, S. (2023). THE GENESIS OF THE IMAGE OF AN INTELLECTUAL IN UZBEK LITERATURE. *Modern Science and Research*, 2(6), 1231-1235.
8. Makhmidjonov, S. (2021). Artistic Interpretations Of The Edges Of The Human Psyche. *Интернаука*, (15-3), 75-76.
9. Sabirdinov, A. (2019). Sketches to the novel “Night and day” by Chulpan. *Scientific journal of the Fergana State University*, 1(6), 119-120.
10. Oripova, G. (2019). UZBEK POETRY AND THE WORLD LITERATURE IN THE YEARS OF INDEPENDENCE. *Scientific Journal of Polonia University*, 32(1), 116-120.
11. Qosimov, A. A. (2020). "DORIAN GREYNING SURATI" VA "OYNADAGI ODAM"ROMANLARIDA RAMZIY IFODANING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI VA O'XSHASHLIKLARI. *Nazariy Va Amaliy Fan*, (5), 590-592.
12. Qosimov, A., Hamroqulov, A., & Xo'jayev, S. (2019). Qiyosiy adabiyotshunoslik. *Toshkent: Akademnashr*.

